

Тема 2 РОЗСЕЛЕННЯ ТА РАЙОННЕ ПЛАНУВАННЯ

2.1 Становлення і розвиток районного (регіонального) планування

Як різновид проектно-планувальних робіт районне планування виникло на початку 20 століття в розвинених країнах – Англії, США, Франції. Але найбільшого поширення воно отримало в соцкраїнах (СРСР, Польща, ЧССР, Болгарія).

Першим таким проектом було генеральне планування центральної частини Апшеронського півострова (1923-1925 р). Він передбачав відновлення і розвиток нафтової промисловості.

В кінці 20-х початку 30-х років було розроблене генеральне планування Дніпрогесу. Тут одночасно вирішувалися питання проектування ГЕС і складання генерального плану м. Запоріжжя. Далі було виконано планування районів Донецького та Криворізького басейнів.

Після позитивних результатів по районному плануванню в області промисловості, увагу було звернуто на сільське господарство (Вовчанський район Харківської області) та курортні райони (Південне узбережжя Криму). Але все це були поодинокі проекти. Потреба в районному плануванні в той час була продиктована необхідністю намітити шляхи комплексного розміщення різних об'єктів народного господарства на активно освоєваних територіях спільно з вирішенням питань щодо розселення трудящих. Таким чином, в довоєнний період районним плануванням вирішувалися цілком конкретні нагальні проектно-планувальні і будівельні завдання.

В післявоєнний період в зв'язку зі збільшенням обсягів капітального будівництва районне планування отримало подальший розвиток, розширив види проектних робіт.

Об'єктами проектування все частіше ставали не тільки промислові вузли і райони, а й приміські зони великих міст, с/г райони, зони відпочинку. Було розширено склад вирішуваних завдань, уточнювалася мета.

Тому районне планування стало найважливішою ланкою взаємодії народно-господарського планування та містобудівного формування життєвого середовища.

Районне планування (РП) це вид проектних робіт, головна мета яких – складання проектної документації що містить розробку комплексу заходів, які сприяють правильній організації господарського будівництва, забезпечують найбільш раціональне вирішення територіально-господарського устрою району, що проектується, формування його архітектурно-планувальної структури та функціонального зонування з метою створення оптимальних умов для розвитку виробництва, містобудування, збереження і поліпшення природного середовища, збереження пам'яток матеріальної культури за умови ефективного і комплексного використання природних, економічних і трудових ресурсів.

Районне планування було поділене на такі види:

1. Планування промислових районів.
2. Планування сільськогосподарських районів.
3. Планування курортних районів і зон відпочинку.
4. Планування приміських зон великих міст.

Проектні роботи з РП мають два види – схеми і проекти.

Роботи з РП все ширше стали використовуватися плановими органами.

Проте існували й недоліки. По-перше, це роз'єднаність і недостатня взаємозв'язка окремих видів робіт. Так, при розміщенні промислового комплексу, не в повній мірі враховувалися питання охорони природи; при розвитку міст не завжди бралася до уваги сільськогосподарська цінність землі.

По-друге, об'єктами РП у багатьох випадках ставали райони, які не мають чітко вираженого народно-господарського профілю. Так, наприклад, територія прилегла до Гомеля або Запоріжжя, є одночасно і приміською зоною, і районом, що розвивається як промисловий, і с/г районом, і зоною відпочинку населення. Тому на одну і ту ж територію виконувалися роботи різного виду, що призвело також до великих недоліків.

В той же час, бурхливе зростання міст, інтенсивне освоєння території призвели до прогресуючого зростання забруднення повітряного середовища, водного басейну, виснаження ґрунту.

З'явився необхідний перехід до суцільного, безперервного впорядкування просторової організації життєвого середовища, тобто поступово назрівала необхідність в комплексності вирішення всіх питань.

На Україні до комплексного методу проектування перейшли на початку 60-х років. Першим був виконаний комплексний проект Запорізького промислового вузла. У 1973 році Інструкція по складанню схем і проектів районного планування (СН 446-72) узаконила положення про те, що роботи по районному плануванню повинні містити принципи (в схемах) та конкретні (в проектах) рішення по «взаємопов'язаному комплексному розміщенню основних об'єктів народного господарства і розселенню населення».

Основним методом вирішення поставленого завдання стала **комплексна оцінка території**, яка з урахуванням пріоритетності соціальних та екологічних критеріїв, потенціальних ресурсних можливостей і потреб населення визначає галузеву спрямованість та масштаби соціально-економічного розвитку територій адміністративно-територіальних одиниць, функціональну структуру та планувальну організацію їх територій на перший етап (5-7 років), розрахунковий період (15-20 років) та стратегічну перспективу.

Проблематика районного планування, що постійно розширялася, призвела до появи нового виду проектно-планувальних робіт – схем регіонального розселення, яка поступово виділилася в самостійну область.

Таким чином намітилися дві відносно самостійні і водночас взаємопов'язані регіональні області проектно-планувальних робіт (ППлР) – регіональне розселення і регіональне (районне) планування. Регіональне розселення – вирішує питання стратегічного плану, районне планування – конкретизує їх, розвиває і деталізує.

2.2 Стадійність містобудівного проектування

Стадійний порядок містобудівного проектування, установлений спеціальними інструктивними документами, в найзагальнішому вигляді представляє собою такий порядок:

ГП - ПДП - РПр,

де ГП – генеральний план населеного пункту; ПДП – проект детального планування; РПр – робоче проектування.

Генеральний план (ГП) є основним видом містобудівної документації на місцевому рівні, призначеної для обґрунтування довгострокової стратегії планування і забудови та іншого використання території населеного пункту.

Генеральний план визначає основні принципи і напрямки планувальної організації та функціонального призначення території, формування системи громадського обслуговування населення, організації вулично-дорожньої та транспортної мережі, інженерного обладнання, інженерної підготовки та благоустрою, цивільного захисту території та населення від небезпечних природних та техногенних процесів, охорони навколишнього природного середовища, охорони і збереження культурної спадщини та традиційного характеру середовища історичних населених пунктів, а також послідовність реалізації рішень, у тому числі етапність освоєння території.

Галузева спрямованість, функціональна структура та планувальна організація території населеного пункту розробляються на перший етап (5-7 років), розрахунковий термін (15-20 років) та на стратегічну перспективу – тобто довгострокового бачення його майбутнього.

Трудові ресурси міста, тобто частина населення, яка зайнята суспільно-корисною працею (підприємства, установи та організації), поділяються на дві групи *містоутворюючу і обслуговуючу*.

Організації, установи та підприємства результати діяльності яких частково чи повністю реалізуються за межами населених пунктів, відносяться до **містоутворюючих**. **Обслуговуюча** група організацій, установ та підприємств поділяється на дві підгрупи: - перша – що забезпечує життєдіяльність населеного пункту в цілому – *містозабезпечуюча* (підприємства та організації комунального господарства, промислові підприємства місцевого значення, ремонтно-будівельні організації, що виконують роботи за замовленням міста, а також громадські, господарчі, спеціалізовані заклади, організації, діяльність яких спрямована на забезпечення потреб міста); - друга, що спеціалізується на обслуговуванні мешканців населеного пункту, в якому вони розташовані – *містообслуговуюча* категорія, що обслуговує населення з надання соціально-культурних послуг (мережа громадського обслуговування населення: дитячі, шкільні і культурно-освітні заклади, об'єкти охорони здоров'я, фізкультурні і спортивні споруди, підприємства торгівлі, харчування, побуту).

Містозабезпечуючі та обслуговуючі категорії взаємопов'язані із галузевою структурою господарського комплексу населеного пункту [13].

Слід також враховувати і **несамодіяльну або незайняту** категорію населення, що складається з дітей дошкільного і шкільного віку, студентів вузів, технікумів, денної форми навчання, пенсіонерів, інвалідів, осіб, зайнятих у домашньому господарстві, та ін.

Для населених пунктів з чисельністю населення до 50 тис. осіб генеральні плани можуть поєднуватися з проектами детального планування (ПДП). Для населених пунктів з чисельністю населення 500 тис. осіб і більше відокремлено розробляються генеральний план та техніко-економічне обґрунтування (ТЕО).

В ТЕО – визначається економічна база формування нового або розвиток існуючого міста, проводиться аналіз і оцінка території відведеної під будівництво, виконуються варіанти функціонального зонування міської території і розробляються узагальнені варіанти планувальної структури.

Генеральний план розробляється на основі виявленого в ТЕО оптимального варіанту, зазвичай в М 1:25 000 і 1:5000. Генеральні плани для міст з числом жителів 100 тис. і більше розробляються одночасно з приміською зоною.

Проект детального планування (ПДП), на основі сформованої в генеральному плані планувальної структури, прийнято розробляти на окремі, іноді ізольовані частини сельбищної території міста або інших функціональних зон з метою уточнення в більшому масштабі планувальної структури території, що забудовується з встановленням червоних ліній. ПДП виконується в М 1: 2 000.

Робоче проектування (РП) або проект забудови виконується на основі затвердженого в стадії ПДП положення основних магістралей, загального планувального та об'ємно-просторового рішення, а також визначеного завданням переліку житлових і громадських будівель. Уточнюються розміщення окремих об'єктів, і опрацьовуються всі елементи (зовнішні проїзди, доріжки, майданчики і т. ін.), в М 1:1000 та 1:500. У цих же масштабах розробляються території нових або реконструйованих районів і кварталів, містобудівних комплексів, а також ділянки для груп житлових і громадських будівель.

Розробка містобудівних проектів здійснюється проектними організаціями. Замовниками є міськвиконкомом, облвиконкомом, міністерства, відомства та дирекції споруджуваних підприємств (через управління у справах будівництва і архітектури при обласних, міських Радах народних депутатів).

Процес містобудівного проектування включає:

1) організаційний етап (отримання завдання, збір додаткових вихідних даних, підготовка топографічної основи);

2) передпроектні дослідження, або обґрунтування рішення (вивчення і аналіз минулого і сьогодення стану об'єкта); натурні обстеження ознайомлення з проектами – аналогами і наукові розробки з прогнозування майбутнього стану об'єкта; розробка узагальненої ідеї-концепції на перспективу;

3) пошук проектного рішення і опис його (розробка і порівняння варіантів просторової структури, вибір оптимального варіанту, його деталізація; розробка «суміжних» розділів проекту – інженерно-технічних, економічних та ін.; опис і графічне оформлення проектних матеріалів);

4) забезпечення реалізації проекту; виявлення відомств, що реалізують рішення; визначення функцій і завдань кожного відомства – в РП і плануванні міст; узгодження проекту; затвердження проекту (узгодження проекту із зацікавленими відомствами та замовником і затвердження проекту).

Всі проектні роботи ведуться на підставі нормативних документів які є обов'язковими.

2.3 Види і форми розселення

Під терміном **розселення** мається на увазі комплексна, взаємозв'язана система просторів – територіального розміщення мережі міст та інших населених

пунктів на території країни.

Великий вплив на формування і розвиток розселення надають: розміщення і розвиток суспільного виробництва, соціально-економічні потреби населення, природно-кліматичні, водогосподарські умови і транспортна мережа, розміщення мінерально-сировинних, паливно-енергетичних та інших сировинних ресурсів. У той же час розселення, що склалося (міста та агломерації), в свою чергу саме впливає на розміщення підприємств, особливо галузей обробної промисловості, які більш мобільні за умовами територіального розміщення.

Вид розселення визначається особливостями структури економічної бази і величиною населених міст, а його **форма** – щільністю (густиною) мережі поселень, особливостями їх взаємного розміщення в межах певної території, а також рівнем розвитку різного роду функціональних зв'язків між ними. В даний час існує два види розселення:

- **міське**, пов'язане з виникненням і розвитком міст і селищ міського типу;
- **сільське**, пов'язане з розвитком різного роду сільських поселень (сіл, селищ, хуторів і інших селищ сільського типу, що розрізняються народно-господарською спеціалізацією).

У середині кожного з основних *видів розселення* в залежності від економічних, природних, демографічних та інших специфічних умов можна виділити ряд різновидів. Стосовно до мережі міських поселень такого роду різновиди утворюють **зосереджене (концентроване)** розселення, яке характеризується переважною концентрацією населення в найкрупніших, крупних і великих містах і **розосереджене (дисперсне)** розселення, при якому значна частина міського населення розподіляється по великому числу середніх, малих міст і селищ міського типу.

Групові форми розселення переважають в Україні, Росії, у зарубіжній Європі, Японії, Китаї, в більшості країн, що розвиваються. Розкидана форма розселення (фермерський тип) переважає в таких розвинутих країнах, як США, Канада, Австралія.

Поширені й **мішані форми** розселення. У розвинутих країнах значна кількість людей працюють у місті, а живуть у приміській зоні, де оселилися з екологічних та соціально-економічних причин. Водночас у країнах з низьким рівнем економічного розвитку частина міських жителів займається сільським господарством. Таким чином, форми розселення населення постійно ускладнюються, віддзеркалюючи відповідні зміни у ході розвитку цивілізації від античного «поліса» (міста-держави) до сучасного мегалополіса.

Міські та сільські поселення треба проектувати як елементи єдиної системи України з урахуванням територіально-адміністративного поділу, соціально-економічного та природно-містобудівного районування.

Раціональні межі концентрації населення в різних типах населених пунктів визначаються при розробці схем і проектів районного планування.

Особливості взаємного розміщення населених пунктів різного типу і ступеня розвитку функціональних зв'язків між ними, визначають другу найважливішу характеристику розселення – його форму.

Розрізняють дві основні форми розселення:

- **автономну**, коли внаслідок значної територіальної віддаленості сусідніх поселень або слабого розвитку міжселищних транспортних комунікацій окремі населені пункти розвиваються ізольовано, без скільки-небудь стійких функціональних зв'язків один з одним;

- **групову**, коли між сусідніми поселеннями встановлюються тісні стійкі зв'язки в сфері виробництва, праці, побуту і відпочинку населення, а масштаби і темпи їх подальшого розвитку стають значною мірою взаємообумовленими.

В окремих районах існування і тимчасове збереження на перспективу автономної форми розселення можуть бути продиктовані природно-географічними умовами (гірський рельєф, заболоченість території і т. ін.), а також рівнем розвитку транспортної інфраструктури (рідкісна мережа доріг, слабкий розвиток громадського транспорту і т. ін.). Це тягне за собою формування специфічного осередкового або **оазисного розселення** (рис.2.1).

Однак на різних етапах розвитку розміри території групи населених місць, як і число поселень, що входять до неї, можуть змінюватися в зв'язку з ростом швидкостей міжселищного пасажирського транспорту.

У свою чергу, деякі з цих груп населених пунктів можуть самі перетворитися на розвинені групові системи і включати до свого складу сусідні групи поселень.

Міськими агломераціями вважаються локальні групи населених пунктів, в яких не менш як десять, а іноді і до ста міст і селищ, близько розташованих і таких, що зростаються, об'єднані складним переплетінням економічних, трудових і культурно-побутових взаємозв'язків.

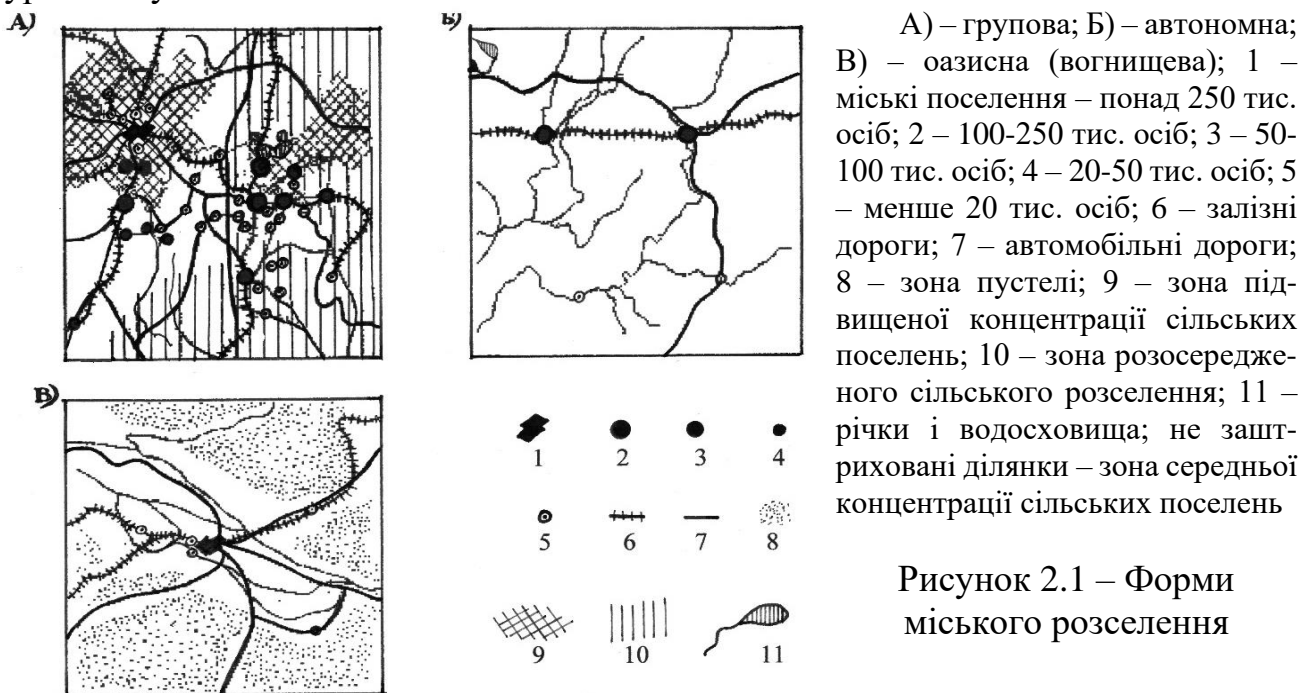

Рисунок 2.1 – Форми міського розселення

Кожен сучасний мегаполіс є частиною великої системи розселення взаємопов'язаних між собою населених пунктів у вигляді моноцентричних або поліцентричних груп міст і селищ.

Крупні і великі міста є організуючими і культурними центрами великого оточення середніх і малих міст і сіл (рис. 2.2).

1 – центр області; 2 – центр району з установами міжрайонного значення (управління галузями народного господарства, освіти, культури); 3 – центр міст і селищ; 4 – спеціалізовані центри відпочинку, спорту, туризму, охорони здоров'я, науки, навчання, науково-навчальні та ін.; 5 – малі населені місця; 6 – лісові масиви

Рисунок 2.2 – Схема розміщення центрів обслуговування в групі населених пунктів (варіант)

Залежно від взаємного розташування міст і відстаней між ними складаються три рівня їх взаємозв'язку:

- групи центрів ближнього сусідства – при відстані між їх центрами до 30 км;
- групи далекого сусідства – до 100 км між центрами великих міст;
- понадгрупи утворюють великі міста, розташовані один від одного на відстані до 30 км.

2.4 Групові системи населених місць

Основним напрямком в перетворенні сформованого розселення слід вважати поступовий і планомірний розвиток групової форми розселення як бази для формування перспективних систем населених пунктів різного рангу. Це передбачає планомірне об'єднання міст і селищ різної величини і народно-господарського профілю в **групові системи населених пунктів (ГСНМ)**.

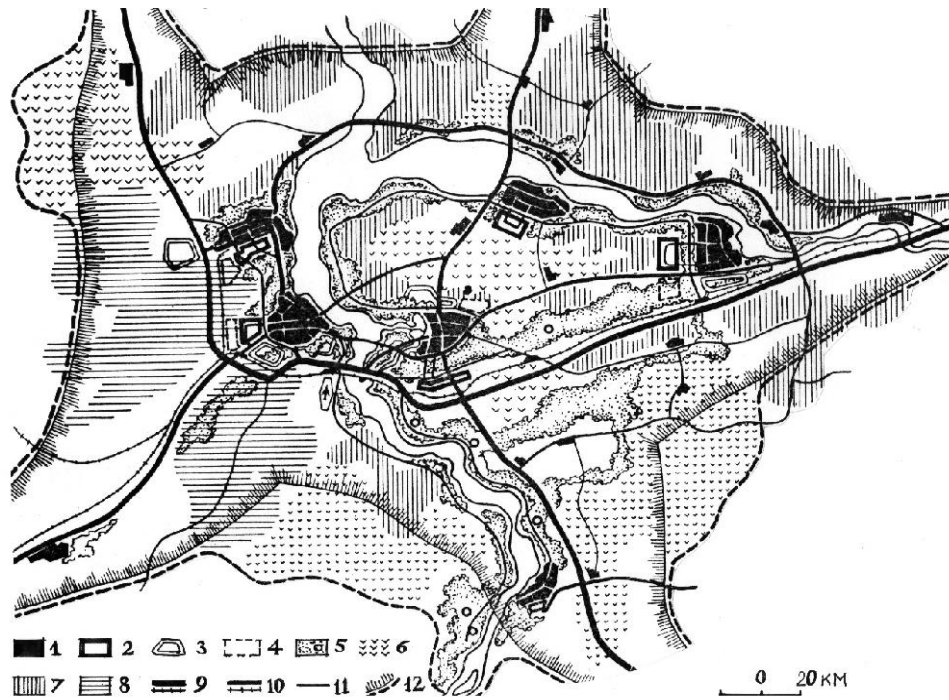
Наприклад (рис. 2.3), в цю групову систему входять п'ять нових міст і міст, що розвиваються з населенням 150-300 тис. жителів, а також ряд селищ. Три центральних близько розташованих один до одного міста утворюють ядро системи.

Групові системи повинні утворювати **регіональні системи населених міст (РСНМ)**, а регіональні в свою чергу доцільно об'єднувати в єдину загальнодержавну систему населених міст.

Розвиток системи розселення повинен спиратися на ту мережу міських і сільських поселень, що включають існуючі і створювані агломерації. Проектування нових поселень передбачається у зв'язку з потребою розміщення нових промислових підприємств, розробки корисних копалин та ін., а також у зв'язку з виселенням населення із зон де вже відбулися, або місць потенційних катастроф, екологічних лих та ін.

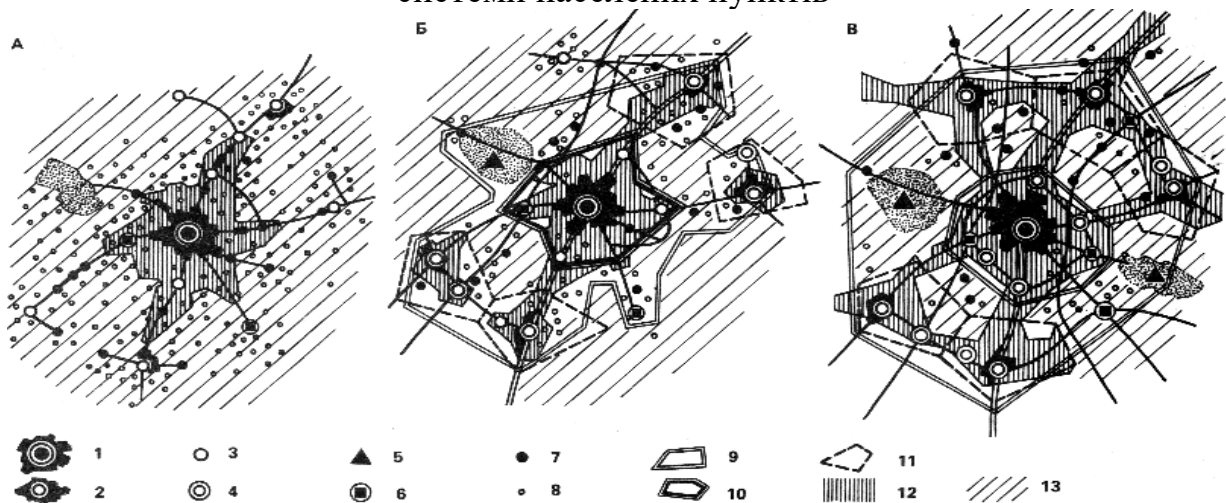
Групові системи можуть бути: *малими, середніми і великими.*

Під **малими груповими системами** розуміються такі групи поселень, в межах яких на найближчу перспективу не представляється можливим створити скільки-небудь істотні соціально-економічні та інфраструктурні передумови для багатофункціональної інтеграції населених пунктів (рис. 2.4).

1 – житлова забудова; 2 – промислова забудова; 3 – резерви житлової забудови; 4 – резерви промислової забудови; 5 – зелені насадження і місця відпочинку; 6 – сільськогосподарські території; 7 – території з уклоном 15% і більше; 8 – вугленосні території; 9 – шляхи сполучення міжсистемного значення; 10 – шляхи сполучення внутрісистемного значення; 11 – шляхи сполучення місцевого значення; 12 – ізохронні 1,5-годинної доступності та меж системи.

Рисунок 2.3 – Архітектурно-планувальна композиція групової системи населених пунктів

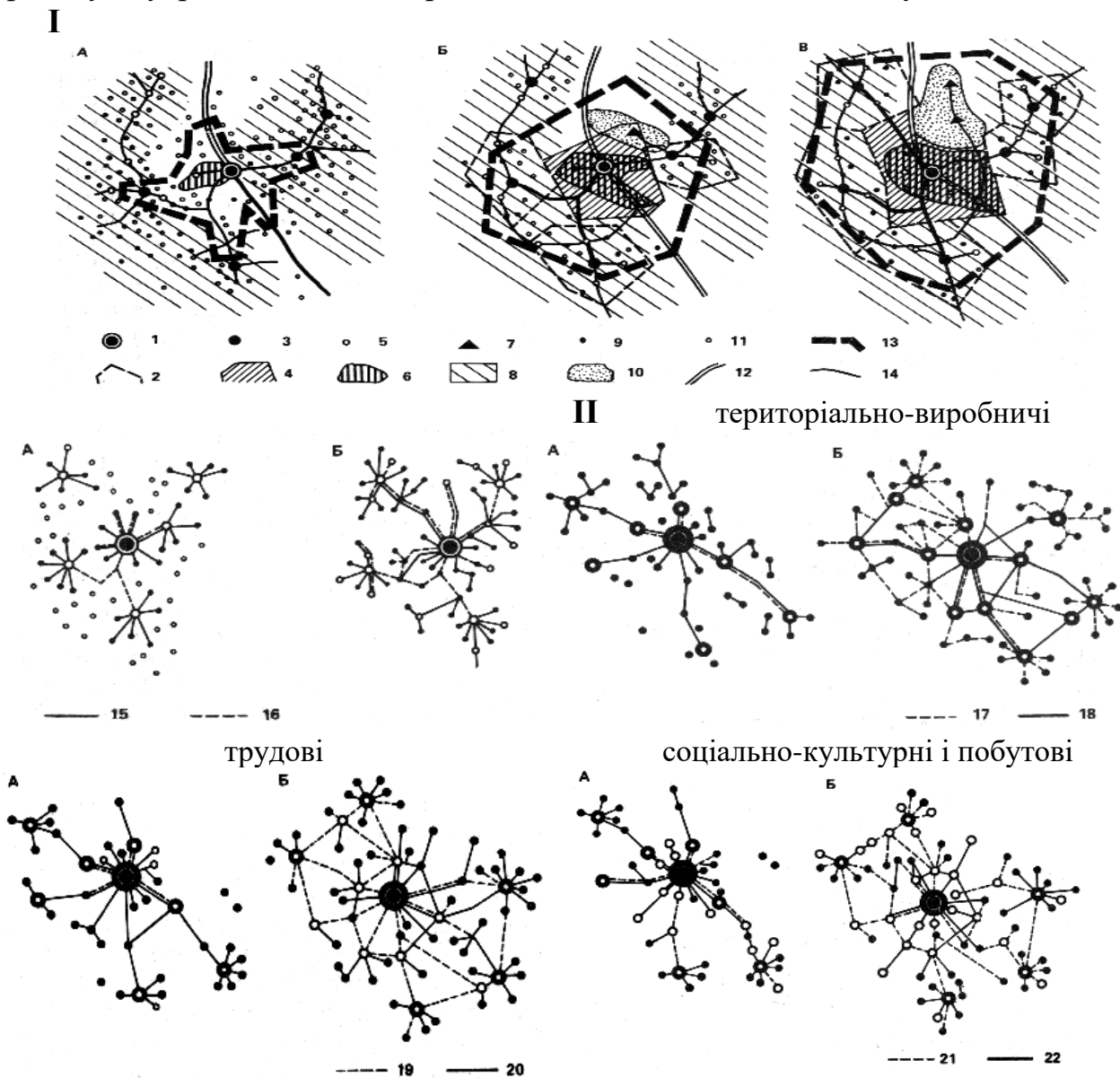
А – сучасний стан; Б – перший етап формування; В – перспектива; 1 – центр групової системи; 2 – підцентри групової системи в середніх системах; 3 – опорні центри міжселищного обслуговування; 4 – спеціалізовані центри відпочинку; 5 – місцеві центри міжселищного обслуговування сільського населення; 6 – інші населені пункти; 7 – межі групової системи; 8 – межі підсистем середньої системи; 9 – зона переважного містобудівного розвитку; 10 – зона розвитку інтенсивного приміського сільського господарства; 11 – зона переважного с/г використання території; 12 – зони короткочасного відпочинку; 13 – транспортні магістралі регіонального значення

Рисунок 2.4 – Принципова схема формування середніх і малих групових систем населених пунктів

Для районів, в межах яких відсутні значні міста або міські агломерації утворюються **середні групові системи** населених пунктів, що формуються на базі великих міст.

У великих групових системах населених міст, реальною базою формування в більшості районів країни є найкрупніші і крупні міста і міські агломерації (рис. 2.5). Основна ознака великих групових систем – наявність в її межах необхідних інженерно-технічних і соціально-економічних передумов для всебічного розвитку процесу внутрісистемної інтеграції та спеціалізації населених пунктів.

I – планувальна структура: А – сучасний стан; Б – перша черга формування; В – перспектива; 1 – центр груповий системи; 2 – автономні підцентри; 3 – пов'язані підцентри; 4 – спеціалізовані наукові центри; 5 – спеціалізовані центри відпочинку; 6 – спеціалізовані науково-виробничі центри; 7 – місцеві центри міжселищного обслуговування; 8 – інші населені пункти; 9 – територія груповий системи; 10 – ядро системи – зона обмеженого містобудівного розвитку; 11 – периферійні підсистеми – зони переважного містобудівного розвитку; 12 – урбанізовані території; 13 – території переважно с/г використання; 14 – зони короткочасного користування; 15 – транспортні магістралі внутрісистемного значення; 16 – транспортні магістралі позасистемного значення; **II – системоутворюючі зв'язки:** А – сучасний стан; Б – перспектива; 17 – виробничі та управлінські; 18 – науково-виробничі та кваліфікаційно-освітні; 19 – масові неспеціалізовані; 20 – спеціалізовані; 21 – масові побутові; 22 – спеціалізовані соціально-культурні

Рисунок 2.5 – Принципова схема формування великих групових систем населених місць